

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх прав

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни *«Основи правознавства»*

вибірковий компонент

освітньої програми *бакалаврського* рівня вищої освіти

053 Психологія (Практична психологія)

072 Фінанси, банківська справа та страхування

за темою – «Спадкове право»

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 25.09.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 5 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 8 від 22.09.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін (протокол № 8 від 18.08.2023).

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук **О.Є. Железов.**
2. Викладач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук **К.М. Гуртова.**

Рецензенти:

1. Завідувачка кафедри публічного та приватного права Державного біотехнологічного університету кандидат юридичних наук, доктор економічних наук, доцент **Т.В. Дуюнова.**
2. Завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **О.П. Гетьманець.**

План лекції

- 1.Поняття спадкового права.
2. Наслідування по закону. Наслідування по заповіту.
- 3.Прийняття спадщини.

Рекомендована література

Основна

1. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 2. Підручник / За заг. ред. Кройтора В. А.-Х.: Вид-во Харк. нац-го універ. внутр. справ, 2013. – С. 814;
2. Цивільне право: підручник: У 2-х т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 1. – С. 656;
3. Кухарєв О. Є. Спадкове право: навч. посібник. – К. : Алерта, 2013. – С. 328;
- 4.Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синєгубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. – Харків: Право, 2017. – С. 808.

Додаткова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30;
2. Цивільний Кодекс // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356;

3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №39. – Ст.383;
4. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №296/5
5. Гузь Л. Є. Практика застосування спадкового права в судовій та нотаріальній діяльності. – Харків: Право, 2015. – С.888;
6. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права / Л.І. Каленіченко // Право і безпека. – 2016. – № 2 (61). – С. 31–37;
7. Котенко О. А. До поняття про сутність, значення та "дієвість" джерел права в англосаксонській правовій системі / О. А. Котенко // Часопис Київського університету права . – 2012 . – №3. – С. 52-56;
8. Котенко О. А. Правове регулювання та правовий вплив: теоретичні аспекти / О. А. Котенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – №1. – С. 76-80;
9. Кухарєв О. Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування: практ. посіб. – Київ: Алерта, 2019. – С. 340;
10. Кухарєв О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. – Київ: Алерта, 2019. – С.498;
11. Кухарєв О. Є. Тлумачення заповіту // Право України. – 2012. – № 12. – С. 88–94;
12. Орлов І. П., Кухарєв О. Є. Правочини в сфері спадкового права: монографія. – Київ: Алерта, 2013. – С.270;
13. Федорич І. Теоретико-правовий аналіз поняття «здійснення права на спадкування» за Цивільним кодексом України // Вісник Львівського університету. Серія Юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 285–291.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://portal.rada.gov.ua/> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.ac-rada.gov.ua> – офіційний сайт Рахункової палати України.
3. <http://www.ccu.gov.ua> – офіційний сайт Конституційного Суду України.
4. <http://www.kmu.gov.ua/control/> – єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.
5. <http://www.ombudsman.kiev.ua> – офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України.
6. <http://www.president.gov.ua/> – офіційне інтернет-представництво Президента України.
7. <http://www.rainbow.gov.ua> – офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України.

Текст лекції

1. Поняття спадкового права.

Спадкове право — сукупність цивільно-правових норм, які встановлюють порядок переходу прав та обов'язків померлої особи по праву спадкування.

Власник, після смерті якого залишилось майно, називається спадкодавцем. Особи, до яких це майно переходить після смерті його власника, називаються спадкоємцями.

Майно, що залишилось після смерті його власника, називається спадковим майном, або спадщиною. Слід зауважити, що спадщина складається з прав і обов'язків спадкодавця, тобто до складу спадщини входять і його борги (невиконані зобов'язання, неоплачені кредити тощо), якщо вони у нього були на день смерті. Спадкоємець має право приймати таку спадщину чи відмовитися від неї. Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

Спадщина відкривається тільки після смерті громадян (фізичних осіб). Після ліквідації юридичних осіб спадкування не буває. Тому спадкодавцями можуть бути тільки громадяни, а спадкоємцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Спадкування між живими не буває.

Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а при оголошенні його померлим — день набуття законної сили рішенням суду про це.

Місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме, — місцезнаходження майна або його основної частини.

2. Наслідування по закону. Наслідування по заповіту.

Нормами цивільного права встановлюються дві підстави спадкування: *за законом і за заповітом*. Можливе одночасне спадкування і за заповітом, і за

законом (наприклад, частина майна спадкодавцем заповідана, а друга частина успадковується за законом).

Спадкоємство **за законом** має місце в таких випадках, коли: заповіту немає; заповіт визнано недійсним; спадкоємці, призначені в заповіті, померли до відкриття спадщини або відмовились прийняти її. Спадкодавцями як по закону, так і по заповіту можуть бути тільки громадяни, а не юридичні особи. Спадкоємцями можуть бути громадяни, юридичні особи та держава. Суб'єктивне право на спадщину в спадкоємців виникає в разі смерті спадкодавця або визнання його в установленному порядку померлим. До громадян як спадкоємців належать особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти померлого, зачаті при житті і народжені після його смерті. Громадяни і держава можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом. Юридичні особи можуть бути спадкоємцями тільки за заповітом. Спадкоємцями можуть бути також іноземні громадяни і особи без громадянства.

Якщо *немає* спадкоємців ні за законом, ні за заповітом або жоден зі спадкоємців не прийняв спадщини, або всі спадкоємці позбавлені заповідачем спадщини, майно померлого за правом спадкоємства переходить до територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Цивільне законодавство встановлює суворі *обмеження* відносно спадкоємців. Зокрема, усуваються від спадщини особи, які: 1) умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя; 2) умисно перешкоджали спадкоємцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих або в інших осіб, або ж сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині; 3) батьки після дітей, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, та їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини; 4) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання покладених на них за законом обов'язків щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

Крім того, *не мають права* на спадкування за законом один після одного особи, шлюб між якими визнаний недійсним. Особа також може бути усунута від права на спадкування за законом відповідно до рішення суду, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, важку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Спадкоємці за законом призиваються до спадщини в порядку черги. Згідно з чинним законодавством в Україні встановлено **п'ять черг** спадкоємців.

У першу чергу право на спадкування за законом одержують діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

У другу чергу право на спадкування за законом одержують рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу право на спадкування за законом одержують рідні дядько та тітка спадкодавця.

У четверту чергу право на спадкування за законом одержують особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі наступного ступеня споріднення усувають від спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. У зазначену чергу право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. При цьому утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше п'яти років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним засобом для життя.

Слід мати на увазі, що кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених чинним цивільним законодавством. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченою угодою заінтересованих спадкоємців, укладеною після відкриття спадщини. Крім того, за рішенням суду особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка закликає до спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

У разі спадкування за законом усиновлених та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі — з іншого, прирівнюються до родичів за походженням.

Цивільний кодекс України встановлює право на обов'язкову частку в спадщині. Зокрема, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця,

непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). До обов'язкової частки зараховуються вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей і майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця. Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перейшла до нього і перевищує обов'язкову частку.

Порядок укладання та посвідчення **заповіту** регламентується чинним законодавством, згідно з яким кожен дієздатний громадянин може особисто розпоряджатись своїм майном на випадок смерті. До заповіту Цивільний кодекс України встановлює відповідні вимоги.

Оскільки заповіт — це *не договір*, а односторонній правочин, за яким права і обов'язки для інших осіб виникають за волевиявленням заповідача, тому до заповіту встановлюються такі ж умови його дійсності, як до будь-якого договору, а саме: заповіт має бути складений тільки дієздатною особою; заповіт повинен бути складений у формі, що визначена законом; зміст заповіту повинен відповідати вимогам чинного законодавства.

Заповіт повинен бути укладений у письмовій формі, де зазначаються місце і час його укладення. Заповіт повинен бути власноручно підписаним і нотаріально посвідченим. Якщо спадкодавець у зв'язку з фізичними недоліками не може власноручно підписати заповіт, то за його дорученням заповіт може бути підписано іншою особою, при цьому робиться помітка про причини, через які громадянин не зміг сам зробити підпис. Заповіт не може підписувати особа, на користь якої він зроблений. Заповіт повинен бути укладений так, щоб розпорядження спадкодавця не викликало незрозумілостей чи суперечок після відкриття спадщини.

Крім того, згідно з чинним цивільним законодавством важливе місце у вирішенні питань щодо спадкування майна належить спадковому договору, відповідно до якого сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача), взамін чого стає власником майна відчужувача у разі його смерті. Сторонами у спадковому договорі є відчужувач (подружжя, один з подружжя або інша особа) та набувач — фізична або юридична особа.

Зазначений вид договору має складатися у письмовій формі та посвідчуватися нотаріусом. Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний до вчинення будь-яких дій майнового чи немайнового характеру як до відкриття, так і після відкриття спадщини.

На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає *заборону відчуження*. У зв'язку з цим заповіт, який відчужувач склав щодо майна, зазначеного у спадковому договорі, є повністю або частково недійсним. Відчужувач має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а у разі її відсутності — контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Спадковий договір може бути розірвано судом: 1) на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень; 2) на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача. Після відкриття спадщини державна нотаріальна контора за місцем її відкриття або за місцем знаходження спадкового майна, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, — відповідні органи місцевого самоврядування вживає заходів з охорони спадкового майна, коли це потрібно в інтересах держави, спадкоємців, відказоодержувачів або кредиторів. Спадкоємцям, які прийняли належну їм за заповітом чи законом спадщину, державна нотаріальна контора за місцем відкриття спадщини оформлює свідоцтво про право на спадщину, яке видає спадкоємцям після закінчення шестимісячного терміну від дня відкриття спадщини.

3.Прийняття спадщини.

Стаття 1268 ЦК України – **«прийняття спадщини»**, яка передбачає, що «спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття **спадщини**, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.»

Прийняття спадщини або відмова від її прийняття

Право на спадкування здійснюється спадкоємцями шляхом прийняття спадщини або її неприйняття. Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шести місяців він не заявив про відмову від неї.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. Неповнолітня особа (яка досягла чотирнадцяти років) має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника. Заяву від імені малолітньої особи або недієздатної особи подають батьки (усиновлювачі), опікуни.

Заяви про прийняття спадщини або відмову від її прийняття подаються спадкоємцями особисто нотаріусу за місцем відкриття спадщини у письмовій формі. Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, про відмову від прийняття спадщини може відкликати її протягом строку встановленого для прийняття спадщини.

Прийняття і відмова від прийняття спадщини можуть мати місце щодо всього спадкового майна. Спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитись. Спадкоємець, який прийняв частину спадщини. Вважається таким, що прийняв усю спадщину.

Строк для прийняття спадщини

Для прийняття спадщини встановлюється строк у *шість місців*, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо спадкоємець протягом шести місяців не подав до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв спадщину. Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців.

У разі пропущення шестимісячного строку для прийняття спадщини, може бути встановлено додатковий строк для її прийняття з наступних підстав: за письмовою згодою спадкоємців, які прийняти спадщину; на підставі рішення суду про встановлення додаткового строку, достатнього для подання ним заяви про прийняття спадщини. Вирішуючи питання про визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій (наприклад: тривала хвороба, перебування спадкоємця тривалий час за межами

України, відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування на строковій\військовій службі в Збройних Силах України тощо).

Спадкоємець, якому за рішенням суду встановлено додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини, повинен у межах встановленого судом строку прийняти спадщину шляхом подання нотаріусу за місцем відкриття спадщини відповідної заяви.

Куди звернутися

Заява про прийняття спадщини подається нотаріусу, який працює в державній нотаріальній конторі (державний нотаріус) або займається приватною нотаріальною діяльністю (приватний нотаріус) за місцем відкриття спадщини. У населених пунктах, де немає нотаріусів, заява про прийняття спадщини подається уповноваженій на вчинення нотаріальних дій посадовій особі органу місцевого самоврядування.

Перелік необхідних документів

Документи, які необхідно подати для прийняття спадщини:

- свідоцтво про смерть спадкодавця; паспорт спадкоємця та його реєстраційний номер облікової картки платника податків;
- довідку про причини смерті, якщо причина у свідоцтві про смерть не зазначена; документи, що підтверджують факт родинних відносин спадкоємця з померлим (свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб тощо);
- довідку про реєстрацію/останнє місце проживання померлого;
- форма № 3 із ЖЕКу за адресою проживання померлого;
- документи, що підтверджують право власності померлого на спадкове майно;
- при наявності – заповіт.

Свідоцтво про право на спадщину

Свідоцтво про право на спадщину видається на підставі заяви спадкоємців, які прийняли спадщину, після закінчення шести місяців з дня відкриття спадщини.